

A lakota naptánc szertartási kunyhójának térsemiotikai elemzése

Absztrakt. A tanulmány az észak-amerikai síkvidéki lakoták legfőbb kultikus eseményének, a naptánc rítusnak a téralakítási rendszerét, szertartási kunyhóját elemzi, térsemiotikai szemzőgöböl, egy kulturális antropológiai forrás alapján. A szemiotika a teret is bevonja a vizsgálati körébe, hiszen a vizuális jelalakzatokat és jelviszonyokat a térben érzékeljük, a szemiózis térben zajlik. A térsemiotika az ember és a tér viszonyát a szemiotika eszköztárával értelmezi, elősegíti a térben kibontakozó kulturális jelenségek elemzését, a jelalakzatok jelentésén túl azok kapcsolatrendszerére és a térben érvényesülő jelviszonyokra és funkciókra is rávilágít. A térsemiotika megfelelő elméleti keretet biztosít a szertartás jelfolyamatainak és jelstruktúráinak feltárásához és elemzéséhez, mivel a szemantikai, szintaktikai és pragmatikai dimenziók mind értelmezhetők az elemzésen keresztül.

Bevezetés

A szemiotika a teret is bevonja a vizsgálati körébe, hiszen a vizuális jelalakzatokat és jelviszonyokat a térben érzékeljük, a szemiózis térben zajlik. A térsemiotika az ember és a tér viszonyát a szemiotika eszköztárával értelmezi, olyan elméleti keretet biztosít a térben kibontakozó kulturális jelenségek elemzésében, amely a jelalakzatok jelentésén túl azok kapcsolatrendszerére és a térben érvényesülő funkciókra is rávilágít. Ezért a szemantikai aspektusok mellett a jelterek vizsgálatának különösen gazdag a szintaktikai és pragmatikai vonatkozása¹.

A szemiotika térbeliségre vonatkozó koncepciói közül ki kell emelni Jurij Lotman szemioszféra-fogalmát, amely a szemiózis komplexitására, térbeli, dinamikus kiterjedtségére és összefüggésrendszerére hívta fel a figyelmet. Lotman célja, hogy túllépjen a jelek izolált jelenségek rendszereként való értelmezésén, mivel úgy véli, hogy az „egyes rendszerek csak más-más típusú és a szervezettség különböző szintjein álló szemiotikai képződmények kontinuumába ágyazódva funkcionálnak”². Lotman egy geológiai-biológiai terminust, Vlagyimir Vernadszkij bioszféra³ fogalmát analógiaként használva alkotta meg a szemioszféra kifejezést. Míg a

1 Szívós Mihály, *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*, Budapest: Loisir Kiadó, 2013, 173–174., Szívós Mihály, *Jelterek*, Budapest: Magánkiadás, 2022.

2 Jurij M. LOTMAN, *A szemioszféráról*, Kultúra és Közösség, 1989/1., 87.

3 Vernadszkij (Vernadsky) bioszféra fogalma (1926): Földünk külső burkának néhány kilométer vastag szilárd, folyékony és gáz halmazállapotú étellel teli rétegeiben anyagciklusok mozognak egy roppant bonyolult rendszerben, melynek mi is tevékeny részesei vagyunk. VIDA Gábor, *Záró globális gondolatok*, Magyar Tudomány, 2004/1., 67. <http://www.matud.iif.hu/04jan/007.html> [2022.01.20]

bioszféra tere (a Föld étellel teli burka, rétegei) anyagi-térbeli jellegű, a szemioszféra tere absztrakt: kommunikációs folyamatok, új információk kidolgozása, jelalkalmazás jellemzi. Ebben a megközelítésben az egész szemiotikai univerzum egységes rendszer, a szemiózis folyamatainak tere, melynek szubstrukturái kölcsönhatásban állnak egymással. Fontos jellemzője a szemioszférának – és egyben szubstrukturáinak – a diakronitás, amely az emberi emlékezet működésének és a kulturális átörökítésnek köszönhető. Ebből eredően a tradicionális kulturális jelenségek – köztük a jelenlegi elemzés középpontjába állított törzsi rítus jelterének kialakítása és jelképzése – narratív hagyományokban megőrzött, „eredeti”, múltbeli szemióziszból merítik legitimitásukat.

A térszemiotika természetesen kapcsolható össze az építmények és épületek szemiotikai elemzésével, hiszen az építészeti tér ember által megtervezett tagolása tudatosan kialakított összefüggéseket, jelentéseket, narrációt feltételez. Szentkirályi Zoltán az építészet lényegi elemeként hangsúlyozza a térhez kötődést, hiszen az építészeti alkotások nem csupán térbe helyezettek, hanem az emberek mesterséges tereket is létrehozhatnak az építményekkel és épületekkel. Az emberi érzékelés a körülöttünk lévő dolgokat térbeliségükben fogja fel, azaz a vizuálisan érzékelhető jelenségeket térbeli kapcsolataikban értékeljük⁴. A környezet tájékozdási pontjait anyagi tárgyak, tömegek jelölik ki, a térszemléletben ennél fogva meghatározó szerepe van a tömegformának is. Az építészetben a felületképzés mellett a tér és a tömegalakítás is a művészi kifejezőeszközök közé tartozik, azaz jelentésekkel telítődhetnek, gazdag szemantikai tartalmak hordozóivá válhatnak. A téregységek, a tömegformák, a felületképzések és a díszítőelemek építészeti összekapcsolásai, relációi pedig szintaktikai szempontból is elemezhetők.

18

A vizuális jelek térbelisége tehát objektív adottság. Géczy Nóra is hangsúlyozza, hogy az épített térre „okulárcentrikus paradigma”, a vizuális ingerek dominanciája jellemző. Ugyanakkor a tér nem csupán retinális képek sorozata, hanem mentális és logikai struktúra is egyben, érzékszervekkel megtapasztalható, térbe helyezett tárgyak kapcsolódnak a tér jelentéseihez⁵. A jeltér jelviszonyokban gazdag, körülhatárolható természeti vagy társadalmi tér, melyben a jelek és jelalakzatok sajátos rendezettséget alkotnak. A jelalkotás, a jelhasználat és a jelértelmezés egyaránt részét képezi a térben megvalósuló jelviszonyoknak. A jeltárgy, a jelhordozó és a jelértelmező viszonyrendszere szintén kötődhet a térbeliséghez, különösen a fizikai jelhordozók elhelyezése, relációik és szintaktikai vonatkozásaik telítődnek térbeliséggel kapcsolatos többletjelentésekkel⁶.

A természet tereihez, képződményeihez kötődő jelentések (szent hegyek, sziklák, források, fák, ligetek) és az ember által alakított mesterséges, épített terek (építmények, épületek), azok környezethez való sokrétű kapcsolódása evidencia az építészettörténetben⁷. A természeti környezet – égtájak, természeti alakzatok, dom-

4 SZENTKIRÁLYI Zoltán, *Az építészet világtörténete. 1-2.*, Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1980, 7.

5 GÉCZY Nóra, *Design. Tér- és formakultúra*, Budapest: Scolar, 2019, 98.

6 SZÍVÓS Mihály, *Jelterek*, 51–54.

7 HAJNÓCZI Gyula, *Az építészet története. Ókor*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1983, 8–9.

borzat, flóra, fauna stb. – jelentésekkel felruházott elemei az építészetben, azaz a mesterséges terek kialakításában, felüledíszítésében is visszaköszönhetnek. A makrokozmoszra utaló motívumok megjelenhetnek az épített mikrokozmoszban. Bár jellemzően az ókori elő-ázsiai letelepedett földműveskultúrák korától, mintegy öt évezreddel ezelőtti időszaktól számíthatjuk az építészettörténet kibontakozását⁸, térszemiotikai szempontból a neolitikort megelőző időszak, valamint a nomád kultúrák – építészettechnikai tekintetben jóval egyszerűbb – építményei, épületei is gazdag jelentést hordozhatnak. A szemiotikai tekintetben releváns térképzés az emberi kultúrák korai szakaszaitól kezdődően jelen volt, változatos formákat ölthetett korról-korra, alkalmazkodva a környezeti adottságokhoz, társadalmi viszonyokhoz, a mindennapi és a szakrális élet igényeihez.

A terek képzése, kialakítása történeti tekintetben nagy változatosságot mutat, ahogy Martina Löw is kiemeli: „A terek konstituálásának lehetőségei a cselekvési szituációban fellelhető szimbolikus és materiális tényezőktől, a cselekvők habitusától, a strukturálisan szervezett bevonásuktól és kizárásuktól, valamint a testi lehetőségektől függenek.”⁹ Az ősi téralakítási megoldásokat legfeljebb részleteiben tárhatják fel a régészeti kutatások. Viszont az archaikus térképzés és jelentéstulajdonítás számos példája a zsákmányoló (vadászó, gyűjtögető) életmódot fenntartó törzsi kultúrák esetében hiteles források alapján tanulmányozható. A kulturális antropológiai kutatások gazdag forrásanyagot biztosítanak az archaikus életmódot a 19. századig fenntartó törzsi kultúrák térszemiotikai vizsgálatához.

A környezet érzékelhető jelenségeinek jelentésekkel való felruházása, ezek leképezése az ember által alkotott mesterséges szakrális terekben, a törzsi kultúrák esetében is megfigyelhető. Az az általános építészettörténeti megállapítás, amely szerint „az épület formáinak rendje sajátos áttétellel a kor saját – ismereteiben számára valamilyenként adott – világának rendjét ismétli meg”¹⁰, maradéktalanul érvényes a törzsi szakrális téralakításra is. Egyetérthetünk Szentkirályi Zoltán megállapításával, amely szerint „Minden történeti korszak kidolgozta a maga sajátos, az anyag és szerkezet lehetőségeihez, az eszmei funkció követelményéhez egyaránt igazodó építészeti formák rendszerét.”¹¹ Az ember ősi hiedelemrendszereinek egyik eleme a terekhez kapcsolódó *hierofánia* és *kratofánia* (a szentség és az hatalom/uralom megnyilvánulásának), élménye, bizonyos terek jelentéssel való felruházása.¹² A szakrális helyek térképzései éppen azért telítődnek különösen gazdag jelentésekkel, hogy az adott vallás világképét kifejező jelek alkalmazásával, térbeli formákkal, építészeti és ikonográfiai elemekkel teszik érzékelhetővé a vallási tanokat. Jelentőségüket az is biztosítja, hogy a szertartásoknak, vallási rítusoknak – a vallás közösségi és egyéni megélésének – biztosítanak keretet¹³. Mindemellett a kulti-

8 *I.m.*, 813., Michel DELAHOUTRE, *A szent és esztétikai kifejeződése: szent tér, szent művészet, vallási műemlékek*, ford. KRIVÁCSI Anikó = Julien RIES (szerk.), *A szent antropológiája*, Budapest: Typotex, 2003, 129.

9 Martina Löw, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001, 272.

10 SZENTKIRÁLYI Zoltán, *Az építészet világtörténete. 1-2.*, 10.

11 *I.m.*, 13.

12 GÉCZY Nóra, *Design. Tér- és formakultúra*, 87.

kus tér a kultusz, a szertartás időbeli folyamatának is térbeli keretet ad, strukturálja azt, a rítus elemeinek, mozgásainak irányait viszonyítási pontokkal jelöli ki. Ez a tér kognitív folyamatokban játszott szerepének jelentőségét igazolja¹⁴.

Mind szemiotikai, mind vallástudományi és kultúrtörténeti szempontból – így az archaikus szakrális térképzés elemzésekor – is tanulságos Victor Turner alábbi megállapítása: „...vallási dolgokban, éppúgy mint a művészet esetén, nincsenek »egyszerűbb« népek, csak olyanok, amelyek a miénknél egyszerűbb technológiával rendelkeznek. Az ember »képzeletalkotó« és »érzelmi« élete mindig és mindenhol gazdag és összetett.”¹⁵ A térszemiotikai elemzés tárgyául választott forrás éppen ezt igazolja, hiszen az építészettechnikai szempontból kezdetleges, faszervezetű törzsi szertartási kunyhó ugyanolyan gazdag jeltér, mint a kőépítészetet kifejlesztő letelepedett, földművelő népek szakrális terei.

1. A térszemiotikai elemzés tárgya és forrása

A továbbiakban egy nomád, kőépítészettel nélküli törzsi kultúra, az észak-amerikai síkvidéki lakoták legfőbb kultikus eseményének, a naptánc rítusnak a téralakítási rendszerét, szertartási kunyhóját elemzem, szemiotikai szemszögből. Az elemzés forrásául szolgáló rítusismertető szöveg egy olyan vallásantropológiai mű, amely az oglala lakota (sziú) népcsoport hét vallási rituáléját ismerteti, köztük ötödik rítusként a naptánc rítust, melyben a szakrális téralakítást is taglalja. Egyben a rítusok mitikus eredetét, és a konkrét szertartás-kialakítást, az „első rítus” elbeszélését és a rítusok során alkalmazott jelalakzatok, jelaktusok magyarázatát is magában foglalja. Mindez jól illusztrálja a szemioszféra diakrón jellegét.

A forrás a naptánc szertartás számára megépített fakunyhó és a felkészülést szolgáló sátrak térképzéseire, valamint a szertartás tereire, útvonalaira, jelekkel való díszítéseire is kitér. Az évente megrendezett naptánc számos észak-amerikai síksági törzs vallási életének legmeghatározóbb eleme volt, amely a nyári bölényvadászat előtt összehozta a törzs szétszóródva élő csoportjait. Tehát a rítus fontos szociális funkcióval is rendelkezett. A naptánc rítus: „a vallási áhitat nagyszabású megnyilvánulása, a törzs hatalmát és jólétét biztosító könyörgés”, amely a lakota kultúra értékfelfogását hangsúlyozta, megerősítette a törzs összetartozását, társadalmi és spirituális erővel töltötte fel a törzs tagjait, „és intenzív érzelmekkel telített, feszült hangulatot biztosított a számukra”¹⁶. Victor Turner a társadalmi kapcsolatrendszerben az egyének közötti viszonyt *communitas*-nak nevezi, amelynek többféle formája között említi a „normatív *communitas*” jelenségét. Ennek alapja az erőforrások mozgósításának és megszervezésének szükségessége¹⁷. A naptánc rítus olyan nor-

13 Michel DELAHOUTRE, *A szent és esztétikai kifejeződése*, 126.

14 Barbara TVERSKY, *Mozgásban az elme. Hogyan formája a cselekvés a gondolkodást?* ford. HEGEDŰS Péter, Budapest: HVG könyvek, 2019, 82.

15 Victor TURNER, *A rituális folyamat*, ford. OROSZ István, Budapest: Osiris, 2002, 19.

16 Robert UTLEY, *A lándzsa és a pajzs*, ford. HAHNER Péter, Budapest: Osiris, 2004, 55–56.

17 Victor TURNER, *A rituális folyamat*, 146.

matív *communitas*nak tekinthető, amely a bölényvadászat előtt újrhangolja a törzs tagjainak kapcsolatrendszerét, lehetőséget biztosít a demonstratív egyéni vállalásokra és a közösségért való cselekedetekre.

A nyári, 3–4 napon át tartó naptánc szertartást megörökítő leírások és kulturális antropológiai források bizonyítják, hogy bár a rítus eredetmitoszai és kellékei törzsenként eltérést mutatnak, főbb vonásaikban hasonlóak. A szertartásban számos archaikus vonás – egyes kutatók szerint sámánisztikus elem is – fennmaradt, és az szintén kétségtelen, hogy a naptánc szertartás szemiózisa időben is némileg változott, hiszen ez a szóbeli hagyományörzés jellegzetessége¹⁸. A síkvidéki törzsek, köztük a lakoták hagyományait ismertető források megerősítik az elemzésül választott forrás autentikusságát. George Catlin 1830-as évekbeli, síkvidéki indián törzsek szokásairól készített festményei, rajzai is megörökítik, írásos forrásai, köztük 29. levele pedig leírja a naptánc szertartás egyes elemeit, mind a sziúkra (lakotákra), mind a mandan törzsre vonatkozóan¹⁹. James R. Walkernek az 1910-es években sziú csoportok körében lezajlott, hosszas rezervátumi tereptapasztalaton és számos adatközlővel készített interjún alapuló vallásantropológiai kutatása – köztük a naptánc szertartásról szóló tanulmánya – megkerülhetetlen a téma kutatásában²⁰. Az ebben szereplő részletes rítus ismertető is alapjaiban azonos elemeket mutat a Brown által készített 1947-es elbeszélésen alapuló rítusleírással.

A forrás a szertartást lakota tradícióként interpretálja, amelyet az ősi időkben érkező kultúrhéroszuk, Fehér Bölény Asszony ígért meg a Szent Pipa átadásakor. A síkvidéki törzseknél elterjedt rítus lakota „kisajátítása” Lotman szemioszféra-elméletében jellegzetes kulturális vonásként szerepel: „Az önmagunk kulturális-szemiotikai mibenlétére való ráébredés nem más, mint specifikumainknak, a többi szférával való szembenállásunknak a tudatosulása. Ez készlet arra, hogy az adott szféra jellemző jegyét abszolútként hangsúlyozzuk.”²¹

A *szent pipa* című könyv, műfaját tekintve, a szokásmagyarázó történetekkel mutat rokonságot, amely a néprajzi szöveghagyomány egyik fontos típusa. Ezek általános jellegzetessége, hogy a vallásos magyarázat mellett lokális, történeti jellegű szokásmagyarázat is fűződhet a népszokásokhoz és rítusokhoz, amely gyakran utólagos, fiktív magyarázat, olykor kontrollreakcióként értelmezhető racionalizáló magyarázat. Ezek a jegyek is megfigyelhetők A *szent pipa* című forrásanyagban, hiszen a szövegben magyarázat kapcsolódik minden rítuselemhez, általában sze-

18 Åke HULTKRANTZ, *The Traditional Symbolism of the Sun Dance Lodge among the Wind River Shoshoni*, Scripta, 1979/10., 71.

DOI:10.30674/SCRIPTA.67119 <https://pdfs.semanticscholar.org/61ca/dc5a2d39ca91fcb76b3cff239299bb22472a.pdf> [2021.08.13.], James R. WALKER, „The sun dance and other ceremonies of the Oglala division of the Teton Dakota”, *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*, part 2., New York, 1917, 59. <https://digitallibrary.amnh.org/handle/2246/201> [2021.12.15]

19 George CATLIN, *North American Indians: Being Letters and Notes on Their Manners, Customs, and Conditions, Written During Eight Years' Travel Amongst the Wildest Tribes of Indians in North America, 1832–1839*, New York: Penguin Group, 1989, 226–227.

20 James R. WALKER, *l.m.*

21 Jurij M. LOTMAN, *A szemioszféráról*, 90.

mantikai szempontú, amely a jelhordozó és jeltárgy megnevezésére és a jelviszony meghatározására irányul²². A szertartás ismertetése a jelek térben kibontakozó kapcsolatrendszerére is rávilágít, így a szintaktikai elemzés is kézenfekvő.

A rítusok szóbeli ismertetése, amelyet Joseph E. Brown amerikai antropológus (Indiana University) 1947-ben magnóra rögzített, egy olyan idős oglala szíu férfitől, Fekete Jávorszarvastól (1862 k.–1950) származik, aki gyermek- és ifjúkorában aktív résztvevője, sőt beavatottja²³ volt törzse vallási kultúrájának. Elhivatottságát ifjúkori látomásból eredeztette, amelyet egy 1931-es antropológiai adatgyűjtés során John G. Neihard jegyzett fel, majd közölt.²⁴ Amint Joseph E. Brown hangsúlyozza, Fekete Jávorszarvast „mindent átható küldetéstudat ösztönözte arra, hogy elkészítsük ezt a könyvet, amelyben elmagyarázza az oglala szíu indiánok legfontosabb szertartásait, mert azt remélte, hogy ily módon népe jobban megéri majd tulajdon indián hagyományainak igazságait”²⁵. Ez a törekvés biztosítja a forrás rendkívül gazdag szemantikai dimenzióját, ugyanakkor a rítuselemek törzsi társadalomban betöltött szerepére is rávilágít, azaz pragmatikai tekintetben is kiaknázható.

A rítusismertető szövegben megörökített szertartás szimbolikájának főbb vonásai a 18. század elejétől dinamikusan fejlődő lovas bölényvadász életmódhoz kapcsolódtak. A naptánc rítus a természetfölötti erők támogatását kérő, a legtöbb kultúrában jelenlévő vallási gyakorlat egyik példája. Az önként vállalt, fizikai fájdalommal járó „áldozat”, a nyolc táncos egyéni rituáléja az egész közösség érdekében, a törzs tagjainak figyelmétől kísérve zajlik. A törzsi és a vallási vezetők irányításával kidolgozott szertartás és a résztvevők imái, felajánlásai jelzik, hogy ez a rituálé a törzs világi és vallási törekvéseit tükrözi, meghatározó jelentőségű a lakota társadalom életmódja és spirituális élete szempontjából is értelmezhető. A fizikai megerőltetés, a rituális önsanyargatás a törzs jólétének biztosítását, a bölényvadászat sikerét, valamint a könyörgő egyéni fogadalmának teljesítését célozta. A naptánc rítus szenvedéseinek, a közösségért vállalt önkéntes fájdalomnak az elviselése az állhatatosság lakota erényét bizonyította, tiszteletet vívott ki²⁶. Ennek szolgált térbeli keretül a naptánc kunyhó és a felkészülési terek, amelyeknek térbeli struktúrájára fókuszál a tanulmány a továbbiakban.

22 ÚJVÁRI Edit, „Éberen kell figyelnie minden jelre, amit adtál nekünk” A szíu rítusszimbólumok eredete = „*Jelet hagyni*” *Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése*, Szeged: SZEK–JGYF Kiadó, 2015, 277–294.

23 A szíu hagyományokra és a rítusokra vonatkozó ismereteket, népe „szellemi örökségének történetét és mélyebb jelentését” Fekete Jávorszarvas törzsének egyik bölcsétől, Szarvasfejtől tanulta. JOSEPH E. BROWN – BLACK ELK, *A szent pipa. Az oglala szíu hét rítusa Fekete Jávorszarvas elbeszélésében*, ford. BÖKÖNYI Teodóra, Budapest: Osiris, 2004, 476., 479.

24 Fekete Jávorszarvas látomásának beszámolója: Halifax 2006. 115–122. Az idézet forrása: JOHN G. NEIHARD, *Black Elk speaks*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1961, 20–23.

25 JOSEPH E. BROWN – BLACK ELK, *I.m.*, 477.

26 ROBERT UTLEY, *I.m.*, 34., JAMES R. WALKER, *I.m.*, 58.

2. Térszemiotikai elemzés

A szakrális terek gazdagon telítettek jelviszonyokkal, hiszen eleve a transzcendens jelzése a fő funkciójuk. A jelalkotó és jelértelmező közösség sokrétű, a vallás tanaira utaló jelet, jelcsoportot alkalmaz a kultusz számára kialakított/épített térben. A központi teret és a hozzá kapcsolódó térelemeket magas jelsűrűség jellemezi, amelyek keretül szolgálnak a szakrális jelaktusok számára, valamint a szertartás struktúráját is leképezik, sajátos szubstruktúrát alkotva ezzel a szemioszférában. Ezért az elemzés folyamatában az egyes jelek, jelalakzatok vizsgálatát össze kell kapcsolni a térbeli viszonyokkal, azaz a jelhelyek, jeltérségek és jelterek vizsgálatával. Az elemzés során a fentebb említett forrás, a naptánc rítus téralakítását elemzem az adatközlő, Fekete Jávorszarvas elbeszélése nyomán.

A sokrétű jelalakzatokkal és jelekkel rendelkező szertartási kunyhó, amelyet kizárólag a naptánc szertartás számára építenek meg, a bölényvadászatra szakosodott törzs hét szent rítusának egyikéhez biztosít keretet. A lakota rítusok kialakulásához szakrális legitimitációt biztosító mitikus magyarázat is kötődik, amely Vákántánkától ('Nagy Szentség'), valamint a törzs kultúrhérosától, a mitikus Fehér Bölényborjú Asszonytól eredezteti a hagyományokat. Ugyanakkor a szertartások konkrét kialakítása, megszervezése, „a legelső szertartás” elbeszélése és magyarázata, a rítus előkészítésekor kialakított terek, jelek és jelalakzatok jelentései, szemantikai vonatkozásai, valamint a jelek egymáshoz való szintaktikai viszonyai a szertartás jelaktusai racionális, didaktikus magyarázatot is kapnak²⁷. Térszemiotikai szempontból forrásban ismertetett hét szíű szertartás egyike, a naptánc rítus és annak szakrális épülete a legérdekesebb.

A naptánc rítus eredetének mitikus magyarázata szerint egy szíű férfi, Káblája látomásban részesült a rítus szabályairól, amely „az imádkozás egy új útja”, a nép megerősítője²⁸. Az észak-amerikai népcsoportok vallásantropológiai kutatásai alapján általános és nagy múlttal rendelkező hagyománynak tekinthető a naptánc rítus, így az „új” hagyomány a szokásokban bevezetett újításokra, azok tudatos fejlesztésére, alakítására vonatkozhat. Kiemeli a rítus lakotákhoz történő kapcsolását, exkluzív jellegét. Ahogy Massimo Leone is hangsúlyozza, a közösség előnyben részesíti azokat a kulturális formákat, amelyek a lehető legjobban megfelelnek a közösség szemioszférájának. Ezáltal a rítus hozzájárul az önfenntartásához, valamint a csoporton belüli kapcsolatrendszer koordinációjához²⁹.

A lakota hagyomány szerint a rítusok álmokból származnak³⁰. Az ismertető szöveg részletesen taglalja azt, ahogy Káblája az álmára hivatkozva – a jelentéstulajdonító funkciónak megfelelően – négy napos felkészülés során kialakítja a szertartást, eszközöket készítet, énekeket tanít, szertartási kunyhó építését rendeli el, megszabja a rituális tárgyak formáját, anyagát és jelentéseit, majd a rítuscselekmé-

27 ÚJVÁRI Edit, *I.m.*, 288.

28 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 535.

29 Massimo LEONE, *Semiotics of Religion: A Map*, *The American Journal of Semiotics*, 2019/3-4., 309 – 333.

30 Robert UTLEY, *I.m.*, 51.

nyek rendjét is meghatározza.³¹ Ezzel egy olyan közösségi ünnep hagyományát teremti meg, amely a nép megélhetését biztosító bölényvadászat előtti évenkénti ünneppsorozat csúcspontjává válik³². Lovasnomád bölényvadász életmódot folytató síkvidéki törzsek – köztük a lakoták oglala csoportjai – a több napos szertartást a nyári bölényvadászat kezdete előtt, a júniusi telihold időszakában rendezték meg. A bölény síkvidéki társadalmakban betöltött szerepét Robert M. Utley a következőképpen foglalja össze:

„Mivel a gazdasági élet a bölényen alapult, szoros kapcsolatba került vele a társadalmi és politikai szervezet, a vallási hiedelem és gyakorlat is. A bölénycsorda vándorlása irányította a nép költözködését, és szabályozta az éves életciklust is. A bölény szokásai határozták meg a törzs és a csapat kormányzó testületeinek formáját és funkcióit. Fehér Bölény Asszony csodálatos felbukkanása óta a bölény változatos vallási és ünnepi szertartásokra készítette a sziúkat.”³³

Tehát a törzs térbeli mozgását, életének évenkénti időbeli ciklusát is a kanadai területek felől érkező bölénycsordák határozták meg, ez legfőbb szakrális ünnepük szimbolikájában és téralakításában is visszatükröződik. A sziú adatközlő részletesen kitér a szertartási kunyhó megépítésének folyamatára, térszerkezetére, a tér- és tömegalakítás, valamint a díszítő motívumok, szertartási eszközök és azok térbeli elrendezésének ikonikus, indexikus, szimbolikus jeltartalmára is. Az adatközlő ismertetése alapján a téralakítás és -használat, valamint a jelek értelmén túl azok szintaktikai összefüggései is kirajzolódnak. A rítus cselekményeinek jelaktusait csak annyiban vonom be az elemzésbe, amennyiben a térrel összefüggésben tárgyalhatók.

24

2.1. A térképzés első fázisának jelviszonyai

A naptánc szertartás keretében szolgáló tér kialakítása három fő fázisban zajlik. A térképzés első fázisa során megépítik és kialakítják a szertartáshoz kapcsolódó tereket, előkészítik a szertartási kellékeket, valamint megtervezik és kijelölik a naptánc kunyhó terét. A forrás a szertartás számára emelt kunyhó mellett két kapcsolódó teret említ: egy „tágas tipi”-t, azaz kúp alakú, a hagyományos lakósátor formáját követő sátrat és a tisztító kunyhót, az inipit. A felkészülési sátorban megbeszélik a szertartáshoz kapcsolódó teendőket, megtanulják a szertartási énekeket, és elkészítik a szertartás eszközeit³⁴. A rituális énekek szövege a naptánc szertartás célját hangsúlyozza: „élhessen a mi népünk”, valamint az ezt biztosító vadászatot: „bölénycsorda közeleg, / Áldásuk reánk száll”³⁵.

31 A Kivonulás könyve szerint Mózes Jahve utasításai alapján készíti el a szakrális eszközöket (Kiv. 25–31).

32 Robert UTLEY, *I.m.*, 31., Jeffrey D. MEANS, *From Buffalo to Bees: Cattle and the Political Economy of the Oglala Lakota, 1750-1920*. (Dissertation – manuscript) University of Oklahoma, Graduate College, 2007, 42. <https://shareok.org/handle/11244/1158> [2021.12.10]

33 Robert UTLEY, *I.m.*, 29.

34 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 536.

A szemiotikai elemzés számára különösen értékes a forrás azon szakasza, amely a szertartás során a táncosok számára elkészítendő kellékek felsorolását tartalmazza, valamint az adatközlő rávilágít ezek konkrét jelentésére is: „[Káblája] egyenként elmagyarázta a rituális tárgyak jelentését.”³⁶A „vákán”³⁷ ('szent') motívumokkal díszített tárgyak a szertartási tér központjában, a kunyhó tartóoszlopán, és a térben mozgó táncosok nyakába akasztva, mellkasukon viselt, bőrből kivágott jelvényként is megjelennek. Emellett a szertartás díszítő elemeiként szolgáló tárgyak anyagai is jelentéssel telítődhetnek. Tehát a szemantikai jelosztályozás szempontjából a szertartási térben megjelenő jelek között index, ikon és szimbólum jeltípusok is szerepelnek.

A szertartási tér központi helyeire szánt bölénykoponya és bölényborjúbőr index jelek, amelyek fizikai kontaktusban állnak a jeltárggyal, a kultikusan tisztelt, ugyanakkor a nép megélhetését biztosító bölényekkel. Az előkészületek során a szakrális teret és a táncosokat díszítő, vidrabőrből kivágott számos „szent jelet” is elkészítenek³⁸. Ikon jel a bölény alakját utánzó jelvény, valamint a központi oszlopra szánt emberi figura, a napkorongra, a Holdra utaló kör-formák. A bölény jelvény ikon jelként utal a fő vadászszakmányra, a magyarázat a következőképpen hangsúlyozza a jelentéseket is: „...a bölény... az embereket és a mindenséget jelképezi, és mindig tisztelettel kell bánnunk vele, mert vajon nem ő volt-e itt már a kétlábú lények előtt, és nem nagylelkű-e hozzánk, amikor ő adja otthonainkat és táplálékunkat?”³⁹

A felkészülési sátorban készített kultikus jelvények többsége szimbólum jel, melyek közül kiemelkedő az egyenlő szárú keresztet magában foglaló kör, amely a szertartási kunyhó alaprajzában is megjelenik. A jelvényként használt motívum esetében a körív és a kereszt találkozási pontjaiban sastollat függesztenek, amely „a mindenség négy Erejét, valamint a négy kort” szimbolizálja, a „középpontjába helyezett a sas melléről származó tollat kössetek” amely Vákántánka, a mindenség középpontjára utal⁴⁰. A Holdat leképző forma ikon jel, de más jelviszonyban rendelkezik további szimbólum jelentéssel: a minden élőlény sorsául szabott növekedés és apadás életfolyamatát fejezi ki⁴¹. Az ötágú csillag a Hajnalcsillag ikonikus jele a tudás kifejezője. Kék középponttal ellátott vörös korong a Nap jele, egyben Vákántánka, a középpont, a fény, az élet és öröm forrása (lásd 1. kép). Kék korong ikonikusan jeleníti meg az eget, a piros korongot formázó bőrjelvény pedig a Földre utal, „»Nagyanyának« vagy »Anyának« szólítjuk őt»⁴². A szertartás nyolc résztvevője, táncosa egy-egy fontos jelet visel magán: a hét férfi táncos jelvényt, a nő, aki a

35 *l.m.*, 538.

36 Uo.

37 „A vákán szó annyit tesz, mint szent és felfoghatatlan hatalom. Vákán lakozott mindenben, Vákántánkában, a Nagy Rejtélyben és a világegyetem valamennyi összetevőjében, a legkisebttől a legnagyobbig.” Robert UTLEY, *l.m.*, 49., James R. WALKER, *l.m.*, 57.

38 *l.m.*, 538–539.

39 *l.m.*, 539.

40 *l.m.*, 538.

41 *l.m.*, 536.

42 *l.m.*, 539.

„Fehér Bölényborjú Asszonyt jelképezi”⁴³, pedig a pipát viszi a felkészülési terekből a szertartási kunyhóba.

1. kép. Lakota naptánc szertartás résztvevői (1900 k.).

26 A felkészülés és a szertartás során két hangszer is szerepet kap. A dob „a mindenség egészét jelképezi”, szívverés, Vákántánka hangja, a sascsontból készített síp a „Pettyes Sas hangja” szintén a Nagy Szentséget, Vákántánkát idézi⁴⁴. A rítus előkészületei és a szertartás folyamatában is szerepet kap tűz, a Nap ikonikus jele, a tűzből kiemelt parázs, valamint a pipa és az oltáron égetett fűvek füstje, amely a tisztaság, a megszentelés, a kultúrhérosztól eredeztetett szakralitás, a földi és az égi szféra összekapcsolója. A szakrális tér és a táncosok számára készülő a rituális tárgyak – „szent jelképek” – motívumai egy összefüggő ikonográfiai hagyományt képeznek, jelalakzataik együttese a lakota szakrális világnépfoglalata.

Szintén az első, előkészítő fázis része a szertartási kunyhó tartóoszlopának kiválasztása és szertartásos megjelölése. A kunyhó központjába szánt oszlop egy nyárfa, amely gazdag szemantikai tartalommal rendelkezik. Azon túl, hogy leveleinek rezgő hangját imádságként értelmezik⁴⁵, a különböző horizontális térrétegek, a földi és az égi szféra összekapcsolója, axis mundi: „...ő lesz a mi középpontunk és a nép is egyben, mert e fa népünk útját jelképezi. Vajon nem nyúlik-e letről, a földtől föl, egészen az égig?”⁴⁶. A nyárfa kiválasztása, kijelölése „küldetés”, majd kivágását harci cselekményként imitálják⁴⁷.

43 *I.m.*, 551.

44 *I.m.*, 536., 538.

45 *I.m.*, 542.

46 *I.m.*, 537.

47 *I.m.*, 540., James R. WALKER, *I.m.*, 102.

A felkészülési sátor mellett a másik kapcsolódó tér a lakota hagyományokban fontos szerepet játszó, számos egyéb felkészülési tevékenységhez kötődő tisztító kunyhó (inipi⁴⁸), amely ebben az esetben a naptánc szertartás előtti és utáni megtisztulás teréül szolgál⁴⁹. Ez a faszerkezetű, félgömb alakú, bőrökkel befedett tér kizárja a külvilágot, csak a szertartásra felkészülők lehetnek jelen benne. A kunyhó alaprajza jelzi a négy égtáj irányát, ezáltal a szertartási folyamat ritmusát is: táncjal jelölik ki az egyenlő szárú kereszt alakzatot, elsőként a kunyhó központjától nyugatra, majd vissza, északra és középre, keletre és középre, végül délre és középre⁵⁰. Az inipi sátor a spirituális felkészülés tere, a külvilágtól lehatárolt szakrális zárt téregység, amely felkészíti a naptánc rítus nyolc résztvevőjét. A középpontjában kiképzett helyen a keletre fekvő bejárat előtti tűzben felhevített köveket helyeznek el, amelyeket vízzel locsolnak, így a kunyhóban képződő gőz és a szertartásos pipázás füstje, hitük szerint, lelki tisztulást eredményez.

A térképzés első fázisának lezárása a naptánc számára építendő szertartási kunyhó helyének kiválasztása, kijelölése, és a keleti oldalon a bejáratához vezető út zöld ágakkal való jelölése⁵¹. A szertartási kunyhó keleti bejáratánál egy tűzrakáshoz vezető út csatlakozik. A tűz a szertartás éjszakai folytatásainál biztosít fényt, valamint a Napot leképező tűzből kiemelt parázs innen kerül az oltár közepébe.

2.2. A térképzés második fázisának jelviszonyai

A térképzés második fázisa a központi tartóoszlop felállítása és a kunyhó megépítése. A kör alaprajzú szertartási építmény centrumát alkotó központi tartóoszlopot kimagaslóan magas jelsűrűség jellemzi. A nyárfa oszlop többféle jelviszonyban szerepel, széles spektrumú jelentéseket kapcsolnak hozzá. A forrás következőképpen taglalja az oszlop jelentéseit: egyrészt vertikális kapcsolódási hely, a közösség és a természetfölötti hatalom összekapcsolója, „a szent abroncs középpontjában állsz, te leszel a nép, és olyan leszel, mint a pipa, az egetől a földig nyúlsz”. Másrészt horizontális centrum, a jeltér központi helyébe állítják, ahol a „négy szent ösvény egymást keresztezi”, és amely a makrokozmosz középpontjára utal, „a mindenség nagy erőinek centruma.”⁵² A szakrális tér középpontjában felállított faoszlop „minden dolog támasza”, ennek megfelelően számos jelalakzattal díszítik⁵³. Vörös festék csíkok jelölik a hat irányt (négy oldala az égtájak, felső ágai az ég/Nagy Szentség irányát, az oszlop töve pedig a Földanyára, az emberek származására utal). A központi tartóoszlop csúcsára bölényborjú bőrt helyeznek.⁵⁴ Ezt követi egy zsenge cseresznyefa, amely szintén nyári táplálékforrás. A bőséges táplálék indexikus jeleként

48 A megtisztulás rítusa számára kialakított inipi kunyhó ismertetése: Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 502–513.; James R. WALKER, *I.m.*, 66–68., 156.

49 James R. WALKER, *I.m.*, 66–68.

50 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 548.

51 *I.m.*, 540.

52 *I.m.*, 541.

53 *I.m.*, 544.

54 *I.m.*, 545.

böleynyszírral szarvasbőrbatyut kötnek az oszlopra. A faoszlop ágainak elágazásához ember- és böleynyfigura kerül, mivel „ők ketten a főnökök ezen a nagy szigeten.”⁵⁵ Az oszlop tövéhez is zsírral töltött batyu kerül, a föld termékenységének jeleként. A forrás szerint a központi faoszlop „segít mindannyiunkat, hogy a szent ösvényen járjunk; rá támaszkodhatunk, és ő mindig utat mutat, és erőt ad nekünk.”⁵⁶

A szertartási kunyhó központi tartóoszlopára helyezett „szent dolgok” jelsort képeznek, amelyek a lakoták számára a bőséges táplálékforrás jelei, ezáltal a nép gyarapodásának, fennmaradásának zálogát fejezik ki. A böleynymotívum domináns jel, több formában visszaköszön a jeltérben: a központi tartóoszlop csúcsára helyezett böleynybőrön kívül a bőrből kivágott böleynyfigurák, a böleynkoponya és a bőrbatyukba kötözött böleynyszír egyaránt a törzs legfőbb táplálékforrására utal, amelynek sikeres vadászatáért tartják meg a naptánc szertartást.

A központi, szent fa rögzítését és szent jelekkel történő feldíszítését követi a kunyhó vázszerkezetének kialakítása huszonnyolc villásvégű cölöp felállításával, kör alakban a tartóoszlop körül, majd a cölöpök tetejébe a központi oszlophoz rögzített tartórudak kerülnek. A szertartási épület jelentését a következőképpen fogalmazza meg a forrás: „amikor a naptánc kunyhót fölállítjuk, mi valójában a mindenség képmását hozzuk létre; mert, amint látod, a kunyhóban, a körben álló oszlopok mindegyike a teremtés valamely egyedi alkotórészét képviseli, így a teljes kör a teremtés egésze, a középen egymagában álló fa, amelyen huszonnyolc tartórúd nyugszik, maga Vákántánka, aki mindennek a középpontja.”⁵⁷ A 28 oszlop száma a holdhónapra utal, és egyben a szent négyes és a hetes számok szorzata. A nomád népcsoportokhoz hasonlóan a lakoták számára is a holdciklus az időmérés eszköze, a nyári holdtölte pedig az éves ciklust, a böleynyek évenkénti, déli irányú vándorlását jelzi. Az adatközlő szerint a 28-as szám szentségét az is jelzi, hogy a böleyn bordáinak száma is ennyi, ami a szimbolikus jelentéstulajdonítás példája, hiszen anatómiai szempontból nem pontos az információ.

A felépített naptánc kunyhó egy nagyméretű, kör alaprajzú faszervezet, amelynek oldala nyitott, a kunyhót legfeljebb csak részben fedik le bőrrrel/ponyvával (lásd 2., 3. kép). Ezáltal a kör alaprajzú épület a térben jól elhatárolja a belső szakrális téregységet a külvilágtól, ugyanakkor a törzs tagjai sincsenek kizárva, végig szemlélői, ezáltal részesei lehetnek szertartási kunyhóban zajló eseményeknek. Hiszen ez a szertartása mind a táncos, mind a teljes nép javát szolgálta, ezért nem valósulhatott meg az utóbbiak részvétele nélkül⁵⁸. A van gennepi liminalitás fogalma a materiális átmenetekre is vonatkozik, ezáltal a rítusok térbeli dimenziójának tudatos kialakítására, a rítus során kijelölt határookra is érvényesíthető⁵⁹. A kunyhó szakrális színtérként funkcionál, a fa szerkezet elhatárolást jelez a profán környezettől.

55 *I.m.*, 546., James R. WALKER, *I.m.*, 108.

56 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 546.

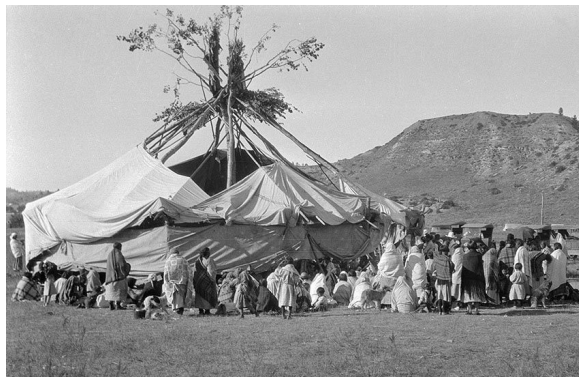
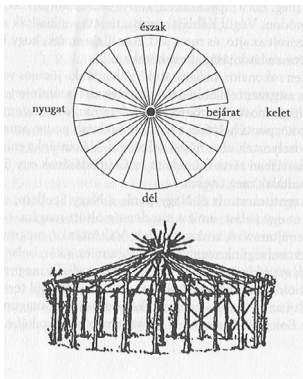
57 Uo.

58 James R. WALKER, *I.m.*, 58.

59 VAN GENNEP, Arnold, *Átmeneti rítusok*, ford. VARGYAS Zoltán, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007, 51.

A kör alaprajz és az égtájakhoz való tájolás révén – számos vallás szakrális kultuszterének jelentésével megegyezően – makrokozmoszt modellező mikrokozmosz. A szertartási kunyhó empirikus alapon modellezi az korong alakúnak érzékelt földet és a rá boruló éggömböt, ezért a mindenség modellje, diagram típusú szimbólum jelként is felfogható, amely magas fokú ikonicitással rendelkezik, mivel az égtájakra utaló, kör formában szereplő egyenlő szárú kereszttel az antropocentrikus világmodell vizuális jele. A síkságon érzékelhető „korong” látóhatár és a négy égtáj, valamint az egek magassága és a mélysége (a „hat irány”) egyaránt megjelenik a kunyhó térszerkezetében.

A kunyhó kialakítása leképezi a lakoták térbeli kozmológiáját: a kör alaprajzú szertartási épület északi, déli, keleti és nyugati oldalának jelölésével a négy égtájra utal, valamint a földet az éghez kapcsoló függőleges irányt is hangsúlyozza, amit a kunyhó központi tartóoszlopa reprezentál⁶⁰. Ezáltal a „hat szent irány”, a kozmosz modellje, kiemelten az égi szférával való kapcsolat vertikális iránya is érzékelhetővé válik, és egyben a szertartás tereként szolgál.

2. kép. Lakota naptánc kunyhó alaprajza, tájolása, szerkezete.

3. kép. Naptánc kunyhó (1927).

Mindemellett a szakrális tér kör alaprajzával kapcsolatban további jelentésréteg, azaz ugyanazon jelhordozó más jelviszonyban is meghatározható: a kunyhó a népet összefogó „abroncs”, amely a teljes törzset maga köré gyűjti, akik „a fa oltalmában bőven gyarapodnak majd.”⁶¹ A kör alakú centrális tér ezáltal szociális jelentéssel is rendelkezik, a nép összetartozásának és összefogásának a jele.

2.3. A térképzés harmadik fázisának jelviszonyai

A tisztító kunyhóból a térképzés második fázisában megépített szertartási naptánc kunyhóba vonul át a fogadalmat és önsanyargató felajánlást tévő nyolc naptáncos, hét férfi és egy nő. A nép pedig körülveszi a kunyhót, így a teljes közösség részese

60 Jeffrey D. MEANS, *l.m.*, 43.

61 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *l.m.*, 546.

a naptánc rítusnak. A kunyhó tere adja a keretet a szertartáshoz, a táncosok pedig a „nap járása szerint lassan körbejárják a kunyhót” a kelet bejáraton érkezve, majd nyugaton foglalnak helyet. A szertartás folyamatában még két fontos, magas jelsűrűségű elem kerül a szertartási tér központjába. A tartóoszlop és a táncosok közé, orral keletre fordítva bölénykoponyát helyeznek el, ezzel szemben a pipahordozó asszony állványra helyezi a Szent Pipát⁶². A lakota kozmológiának megfelelően a hat szent irány szabja meg a szertartás pipával végzett jelaktusait, a pipának az ég, majd négy égtáj felé emelése minden szakrális esemény elmaradhatatlan kelléke.⁶³

A második táncnapon kerül sor az oltár elkészítésére, amely egy porba rajzolt, körbe foglalt egyenlő szárú keresztforma, középpontjában kis körrel, amelybe parázs helyeznek. A parázs abból a tűzből származik, amit a szertartási kunyhótól keletre gyűjtanak a rítus éjszakáin, és amely Vákántánka jelenlétére emlékezteti a résztvevőket. A parázsba édes fűvet helyeznek, amelynek füstje „szétterülve betölti a világot, és az egekig elér.”⁶⁴ Ezáltal a szertartási hely centruma vertikális és horizontális középponttá válik, amely összekapcsolja a rítus résztvevőit a legfőbb természetfeletti erővel.

A naptánc szertartás második napján, pirkadatkor az oltártól keletre elhelyezett bölénykoponya feldíszítése zárja a szertartási jeltérben elhelyezett jelalakzatok kialakításának folyamatát. A szertartás során, felajánlásként fűvet, dohányt, takarót, festéket, vizet „adnak” a bölénynek, a hódolat indoklása: „hálások vagyunk neki, mert ő adja táplálékunkat, és ő teszi boldoggá az embereket.”⁶⁵

30 Az oltárral, valamint a táncosokkal és a rajtuk lévő, különböző fajtájú jelekkel, „szent jelképekkel” válik teljessé a szakrális tér szemiotikai struktúrája. Mindez együtt fejezi ki a szertartás fő célzatát, a jelaktusokban kifejeződő áldozatot: „Élni akarunk! Ezért teszünk mindent. ...bölénycsorda közeleg”⁶⁶. A szertartás során „A táncosok mind együtt mozognak egy körív mentén, kelet felé”⁶⁷, dobszó, ének és tánc kíséretében, majd a segítők, a vállalt fogadalmaknak megfelelően, a központi fánál testük gyötrését biztosító eszközöket helyeznek a nyolc táncosra (hátuk vagy mellkasuk bőrét átfúró bőrszalagok, bölénykoponya súlyok stb.) – amelyekkel tovább táncolnak, a Napba nézve, bőrük átszakadásáig⁶⁸. A tánc folyamata a szertartási kunyhó terén belül zajlik, az égtájakra vonatkozó jelhelyeket összekapcsoló útvonal mentén, a Nap járását követő irányban. A tér felső régióival való kapcsolatot pedig a főoszlop és az oltár füstje magas ikonicitású szimbólum jelekként fejezik ki⁶⁹. A bejáratot a keleti oldalon képezték ki, a fény pozitív szakrális jelentését érvényesítve. A szertartási kunyhó 28 oszlopa által képzett kör tértagoló jelként határolja le a szertartás belső terét a

---

62 *I.m.*, 553.

63 Robert UTLEY, *I.m.*, 57.

64 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 554–555.

65 *I.m.*, 555–556.

66 *I.m.*, 554.

67 *I.m.*, 559.

68 James R. WALKER, *I.m.*, 116–119.

69 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 564.

külső tértől, ugyanakkor a közösség nincs kizárva a szertartásból, az áldozatvállalóhoz kapcsolódhatnak a kunyhón kívül táncukkal. A 3–4 napig tartó kimerítő szertartást követően a táncosok visszatérnek a felkészülési inipibe.

A szertartás lezárásként egy koncentrált szakrális jelhelyet hoznak létre, oly módon, hogy a szertartási kellékek többségét az oltárra halmozzák: „Vákántánka, ez a szent hely a Te birtokod”, tehát ezeket az eszközöket senki nem birtokolhatja. A „bölénykoponyát a szent tárgyakból emelt halom tetejére helyezték.”⁷⁰

3. A szertartási tér szintaktikai és pragmatikai vonatkozásai

A szintaktikai elemzés a részek közötti és a jelazatokon belüli viszonyok feltárását, a funkció-meghatározásokat célozza⁷¹. A lakota szertartási kunyhó és a szertartás szintaktikai funkciót is betöltő jelei közül kiemelendő a kör, amely többféle jelviszonyban szerepel. Alaprajzként összekapcsolja a kunyhó belső terének elemeit, strukturálja a tánc ívét, valamint a szakrális jelvények alapformáját adja, a Nap, Hold, ég, föld ikonikus jeleként szerepel. James Walker a körre vonatkozó oglala-lakota jelentéseket összegezve említi, hogy „az emberiségnek szentnek kell tekintenie a kört, mert ez a természetben minden dolog szimbóluma”, olyan meghatározó motívum, amely reprezentálja az időt és a teret⁷². A körbe foglalt egyenlő szárú kereszt formájában, egy másik jelviszony keretében pedig a mindenségre és a transzcendens központra Vákántánkára is utal. Határjelként a táncosok és a törzs térbeli elhelyezkedésének strukturálásával a kör formájú alaprajz tértagoló funkcióval is rendelkezik. A szertartási kunyhó alaprajzának köríve lehatárolja a szertartás helyét, de nem zárja ki a közösség tagjait, ők is résztvevői a szertartásnak, nézőként segítői, bátorítói a naptáncosoknak, akik az egész közösségért vállalják a fizikai megterheléssel, fájdalmakkal járó rítust.

Domináns jelként a bölény-motívum határozható meg, amely index, ikon és szimbólum jelként is szerepel a jeltérben, összefüggésben azzal, hogy a szertartás elsősorban a bölények vonulásához, vadászatához kapcsolódik. A körív a bölények évenkénti ciklikus visszatérésének diagrammatikus jeleként is értelmezhető. A kunyhó központi tartóoszlopán elhelyezett, jelentésben összekapcsolódó, a sikeres bölényvadászatra, bőséges táplálékforrásra utaló jelek (bölényborjúbőr, bölényforma motívum, batyuba kötött bölényzsír) jelfüzért alkotnak. A tartóoszlop két fő ága elágazási csomópontként értelmezhető, egyik ágára bölény, másik ágára emberi figura motívumát helyeznek, a vadász és a zsákmánya ikonikus jelöléseként. A legnagyobb jelsűrűséggel rendelkező elem, a tartóoszlop többfunkciós jelhordozó, amely eltérő jelviszonyokban, több szintaktikai viszony részeként, más és más jelentést hordozhat. A sikeres bölényvadászat áldásainak jelalakzatai mellett a kör alakú szertartási tér, a nép összefogását biztosító abroncs centruma, valamint a földi és égi szféra kapcsolatának biztosítója és a Nagy Szentség egyik jele is egyben.

70 Uo.; James R WALKER, *l.m.*, 120.

71 SZÍVÓS Mihály, *Jelterek*, 89.

72 James R WALKER, *l.m.*, 160.

A jelalkotás, a jelértelmezés és a jelhasználat szempontjából a jeltér a pragmatikai dimenzióban a következőképpen vizsgálható. A szertartási kunyhón belül a nyolc résztvevő a rájuk helyezett jelekkel a tér által képzett a szemantikai mező integráns részeivé válnak, jelaktusaik meghatározott mozgásuk, önfeláldozásuk hivatott biztosítani a bölényvadászat sikerét. A naptánc rítusa a hagyományvezérelt jelhasználat körébe sorolható, amelynek megrendezéséhez az intézményesült jeltér évenkénti felépítése adja a keretet. Az évenkénti, júniusi teliholdhoz időzített szertartás „megalapítása”, szentté nyilvánítása pontos ismétlést feltételez. A szertartás jelalakzatainak, jelaktusainak rögzítése (évenkénti ismétlése) az intézményesülést célozza. Érvényesül az intézményesült tér Martina Löw által meghatározott kritériuma: „A terek akkor intézményesültek, ha az elrendeződések/rendszerek az egyéni cselekvéseken túlmenően is hatékonyak maradnak és normákhoz igazodó szintéziskialakításokat és elhelyezéseket vonnak maguk után.”⁷³

A közösséget képviselő nyolc naptáncos és a törzs közös erőfeszítése, rítusa a létfenntartás, a fő táplálékforrást biztosító bölényvadászat eredményessége érdekében zajlik, amely emellett a közösségi identitás erősítését is szolgálja. A szertartás számára létrehozott szakrális tér „szent hely”, „szent középpont”⁷⁴. A szertartás koreográfiájának viszonyítási pontokat, útvonalakat biztosít, amelyet a forrás egyértelműen megfogalmaz: „a kunyhó északi oldalához járult, majd végighaladt a kunyhó körén, s közben s huszonnyolc oszlop mindegyikénél megállott... délnek fordulva álltak, Káblája ismét a középponthez járult, és mindkét karjával átölelte a szent fát.”⁷⁵ A szertartás teréhez igazodó köríves mozgás és a nyolc naptáncoson lévő jelek a kozmoszra, a bölények visszatérésének ciklikusságára vonatkoznak – a vállalt felajánlásaik pedig a vadászat sikerét és a természetfeletti hatalmak támogatását célozza. A rítus pragmatikai vonatkozásai tehát a jelentésekkel felruházott térben érvényesülnek.

A humánológiai kutatások is hangsúlyozzák, hogy a csoportélet összehangolását elősegítő rítusok hozzájárulnak az emberi csoporttársadalmak hatékonyságához, sikeréhez. A rítusok kialakítását, gyakorlatát az alábbi emberi képességek teszik lehetővé: a szociális vonzódás, a szabálykövető magatartás és a jelek és jelalakzatok elkészítése, használata⁷⁶. Ahogy a fentebb elemezett naptánc rítus is bizonyítja, a rítusokban összetett és sokrétű jelstruktúrákat, jelrendszereket alkalmaznak, a csoport minden tagjai által értelmezhető auditív és vizuális jelalakzatok sokasága kap szerepet. A rítusokban jelek alkalmazásával fejezik ki azt a ciklust (pl. emberi életciklus, ökológiai ciklus), amelyhez tartalmilag kapcsolódnak. A rituális szertartás teszi lehetővé, hogy az újabb generációk is érzelemmel éljék át a közösség hagyományait, bekapcsolódjanak a csoportlétbe és aktívan megtanulják a kultúra tradícióit, a mítoszokat, erkölcsi értékeket, írott és íratlan szabályokat, és az ezeket kifejező kulturális jelrendszert.

73 Martina Löw, *I.m.*, 272.

74 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 559.

75 Joseph E. BROWN – BLACK Elk, *I.m.*, 560.

76 CSÁNYI Vilmos, *A kognitív funkciók fejlődése: rítus, szabály, idő = Uő, Van ott valaki?* Budapest: Typotex, 2000, 95–97.

Összegzés

A szertartást ismertető szöveg alapján a lakota naptánc kunyhó jelalakzatai és azok térbeli kapcsolatrendszerei logikus, a funkcióhoz alkalmazkodó jeltérként írható le. Ezt tökéletesen példázza a szertartási tér központjába, a tartóoszlop tetejére – a jeltér horizontális és vertikális centrumába – helyezett bölényborjubőr mint domináns jel térbeli elhelyezése és az adatközlő által megfogalmazott jelentése: „E bölény testvérből él a mi népünk; ő adja nekünk otthonainkat, ruháinkat, táplálékunkat, mindent, amire szükségünk van. Bölényborjú, én most kijelölök neked a fa csúcsán egy szent helyet”⁷⁷. A térszemiotikai elemzés hasznos elméleti keretnek bizonyult a szertartás jelfolyamatainak és jelstruktúrájának feltárása és elemzése során, hiszen mind a szemantikai, a szintaktikai és a pragmatikai dimenzió értelmezhető a vizsgálat során. A rítus során alkalmazott jelek, jeltípusok, jelviszonyok, azok térbe helyezése, valamint funkciójuk maradéktalanul feltárható a térszemiotikai megközelítés alkalmazásával.

Irodalom

- BROWN, Joseph E. – BLACK Elk, *A szent pipa. Az oglala sziúk hét rítusa Fekete Jávorszarvas elbeszélésében*, ford. BÖKÖNYI Teodóra, Budapest: Osiris, 2004.
- CATLIN, George, *North American Indians : Being Letters and Notes on Their Manners, Customs, and Conditions, Written During Eight Years' Travel Amongst the Wildest Tribes of Indians in North America, 1832–1839*, New York: Penguin Group, 1989.
- CSÁNYI Vilmos, *A kognitív funkciók fejlődése: rítus, szabály, idő = Uó, Van ott valaki?* Budapest: Typotex, 2000, 94–121.
- DELAHOUTRE, Michel, *A szent és esztétikai kifejeződése: szent tér, szent művészet, vallási műemlékek*, ford. KRIVÁCSI Anikó = RIES, Julien (szerk.), *A szent antropológiája*, Budapest: Typotex, 2003, 125–146.
- GÉCZY Nóra, *Design. Tér- és formakultúra*, Budapest: Scolar, 2019.
- HAJNÓCZI Gyula *Az építészet története. Ókor*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1983.
- HULTKRANTZ, Åke, *The Traditional Symbolism of the Sun Dance Lodge among the Wind River Shoshoni*, Scripta, 1979/10., 70–95. DOI:10.30674/SCRIPTA.67119 <https://pdfs.semanticscholar.org/61ca/dc5a2d39ca91fcb76b3cff239299bb22472a.pdf> [2021.08.13.]
- LEONE, Massimo, *Semiotics of Religion: A Map*, The American Journal of Semiotics, 2019/3-4., 309 – 333. https://iris.unito.it/handle/2318/1721323#_YSCWBktxdPY [2022.01.15]
- JURIJ M. LOTMAN, *A SZEMIOSZFÉRÉRŐL, KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG*, 1989/1., 86 – 100.
- LÖW, Martina, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- SZENTKIRÁLYI Zoltán, *Az építészet világtörténete. 1-2.*, Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1980.
- MEANS, Jeffrey D., *From Buffalo to Bees: Cattle and the Political Economy of the Oglala Lakota, 1750-1920*. (Dissertation – manuscript) University of Oklahoma, Graduate College, 2007. <https://shareok.org/handle/11244/1158> [2021.12.10]
- NEIHARD, John G., *Black Elk speaks*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1961, 20–23.
- STAUSBERG, Michael – ENGLER, Steven (szerk.), *The Oxford Handbook of the Study of Religion*. Oxford University Press, 2016.
- SZÍVÓS Mihály, *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*, Budapest: Loisir Kiadó, 2013.
- SZÍVÓS Mihály, *Jelterek*, Budapest: Magánkiadás, 2022.

- TURNER, Victor, *A rituális folyamat*, ford. OROSZ István, Budapest: Osiris, 2002.
- TVERSKY, Barbara, *Mozgásban az elme. Hogyan formája a cselekvés a gondolkodást?* ford. HEGEDŰS Péter, Budapest: HVG könyvek, 2019.
- ÚJVÁRI Edit, „Éberem kell figyelnie minden jelre, amit adtál nekünk” A szíu rítusszimbólumok érederete = „Jelet hagyni” *Vizuális alkotások és rítusok szemiotikai elemzése*, Szeged: SZEK–JGYF Kiadó, 2015, 277–294.
- UTLEY, Robert, *A lándzsa és a pajzs*, ford. HAHNER Péter, Budapest: Osiris, 2004.
- VIDA Gábor, *Záró globális gondolatok, Magyar Tudomány*, 2004/1., 67.
<http://www.matud.iif.hu/04jan/007.html> [2022.01.20]
- WALKER, James R., *“The sun dance and other ceremonies of the Oglala division of the Teton Dakota”*, Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, part 2., New York, 1917, <https://digitallibrary.amnh.org/handle/2246/201> [2021.12.15]
- VAN GENNEP, Arnold, *Átmeneti rítusok*, ford. VARGYAS Zoltán, Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2007.

Képek forrása

- 1. kép.** Three Sioux Sun Dance participates with eagle whistles, ca. 1894–1904. MS 320 Paul Dyck Plains Indian Buffalo Culture Collection. P.320.447. <https://centerofthewest.org/2020/11/06/plains-indian-honor-and-celebration/> [2021.08.13.]
- 2. kép.** A szíu naptánc kunyhó alaprajza, tájolása, szerkezete. (BROWN, Joseph E. – BLACK Elk, *A szent pipa*, 547.)
- 3. kép.** *Sun Dance Lodge*, Lame Deer, Montana, 1927. MS 165 Thomas B. Marquis Native American Nitrate Negative Collection. PN.165.1.6.
<https://centerofthewest.org/2020/11/06/plains-indian-honor-and-celebration/> [2021.08.13.]

34

A spatial-semiotic analysis of the ceremonial lodge of the Lakota Sun Dance

Abstract. Ceremonial lodge of the Lakota Sun Dance spatial semiotic analysis This paper analyzes the spatial organization and ceremonial lodge of the main cultic event of the North American plains Lakota, the sun dance ritual. The analysis is done from the perspective of the semiotics of space and is based on cultural anthropological work. Since visual sign-formations and sign, relations are perceived in space and since semiosis occurs in space, semiotics also includes space in the scope of the examination. The semiotics of space interprets the relationship between people and their space with the toolkit of semiotics, helps the analysis of cultural phenomena evolving in space which reveals, in addition to the meaning of sign-formations, the system of their relations, as well as sign relations and functions reinforced in space. Semiotics of space provides an appropriate theoretical framework for revealing and analyzing the sign processes and sign structures of the ceremony since semantic, syntactic, and pragmatic dimensions can all be interpreted through the analysis.

Keywords: the semiotics of space, Sun Dance rite, sign processes, sign structures, semantic, syntactic, and pragmatic dimensions

Újvári Edit

habilitált egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, 6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

ujvari.edit@szte.hu